

ОДРЕЂЕЊЕ САВРЕМЕНОГ ЕКСТРЕМИЗМА

Милован Суботић

Министарство одбране Републике Србије
Сектор за политику одбране – Војни архив

У интелектуално-политичким и безбедносним круговима екстремизам је честа тема, што је добро, јер свака одговорна расправа о важним друштвеним феноменима може допринети њиховом бољем разумевању. Нажалост, тај друштвено користан и спознајно продуктиван ефекат дебате углавном није видљив, већ се она најчешће политички инструментализује, што чине они који агресивно намећу своје ставове. Тако се *екстремизам*, као недовољно омеђен и дефинисан термин у савременој политичкој пракси, претвара у пежоративну дисквалификацију.

Прво важно својство термина екстремизам јесте његова изворна многозначност. За разлику од других термина, често исцрпно дефинисаних и омеђених, он је задржао сва своја првобитна значења, а уједно са развитком миљеа у којем је егзистирао и нарочито са уласком у поље политике задобио и нови смисао. На тај начин широм су се отворила врата различитом тумачењу тог феномена. У турбулентним временима која, нарочито са аспекта безбедности, тангирају поимање и разграничење термина екстремизам, тероризам, терор и сл. од изузетне је важности правилно одређење наведених појмова.

С тим у вези, било би неопходно настојати да се јасније дефинише оно што је друштвено непожељно или опасно у сфери мишљења и понашања. Дефинисање те друштвене појаве није ни мало безазлено, јер онај ко има „харизматску моћ“ да дефинише шта је екстремизам одређује и ко ће пасти под удар те „инквизиције“. Тако једна растегљива дефиниција, која одговара једној страни, може да се искористи, према жељи и потреби, како би се оцрнили најчешће политички противници.

Кључне речи: *екстремизам, тероризам, терор, дефинисање, етнички и религијски екстремизам, безбедносни ризици.*

„Нема потребе веровати у натприродно порекло зла.
Сам човек је способан за свако зло“.
(Џозеф Конрад, 1857–1924)

Појам и узроци екстремизма

У покушају појмовног одређења екстремизма¹ већ у почетку наилазимо на изражене противречности и разлике у тумачењу те појаве.

Корен речи *екстремизам* латинског је порекла и потиче од речи *extremus* (крајњи или крајност која је на самим границама одрживог, допуштеног и нормалног, нешто што је на крајњем врху или крајњем дну објекта, у сваком случају нека његова крајња граница).² Екстремизам, као понашање или тежња ка крајности, углавном бива лексички одређен као претераност, врхунски распон, нешто што је једва подношљиво – одрживо, али је и последње по важности и нешто последње што се може догодити.³

Све што постоји има своје границе и распростире се до њих. Међутим, једно је свест о распрострањености до својих граница, па чак и повремена потреба да се оне провере протезањем до њих, њиховом контролом и опипавањем „Иног“ и његове границе, а нешто је сасвим друго уколико се границе прогласе суштином ствари, а тежња ка њима и битисање на њима смислом егзистенције. Таква усмереност ка крајности води, по правилу, њиховом преласку и угрожавању других, будући да је наша граница, чак и онда када изгледа да постоји празан међупростор, увек граница са неким или нечим.⁴

Свако биће има потребу да се протегне до својих крајњих граница, што се сматра прихватљивим. Али, поред видљивих, чулно одредљивих граница постоје и разноврсне, па и наше сопствене невидљиве границе. Оне представљају неку врсту логичног наставка наших видљивих и мерљивих граница. Око нас се распростире невидљива територија која није „Ми“, али нам припада као потврда нашега „Ја“. То се најбоље види када неко покуша да нам приђе превише близу. Тада или узмичемо и са собом повлачимо своје невидљиво поље које нас окружује, или захтевамо да се тај „Ини“ држи на некаквом, само нама мерљивом, одстојању од нас. Тачна граница тог поља варира. Понекад нам се неко може приближити до приљубљења, а да не осетимо да нам је граница поља које нас окружује повређена, а понекад тежимо да будемо физички што даље од неке мрске или по нас опасне особе. Наиме, мржња и страх иду заједно. Очигледно је да су те границе субјективне и да као такве потврђују да је оно што смо по нама „Ми“ и што је по нама крајње, али још увек наше, често у зони изразито субјективног доживљаја.⁵

¹ *Екстремизам* – политичко понашање које се састоји у одбрани најрадикалнијих ставова: екстремизам левице, деснице... у: Општа енциклопедија Larousse у три тома, књига 1, стр. 339, ЈРЈ-Земун, 2004.

² Симеуновић, Драган: Тероризам: општи део, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 146.

³ Oxford Latin Dictionary, Ed. by P.G.W. Glare, Oxford, Clarendon Press, str. 662.

⁴ Симеуновић, Драган: Тероризам: општи део, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 147.

⁵ Исто, стр. 147.

Такав пример скоро да се у потпуности може пресликати и на тло политике и, уже, политичког насиља. Критеријум остаје исти – да ли сматрамо да је то што прелази „разумне границе“ корисно или штетно по нас и друге. Испољавање крајње субјективности је нарочито изражено у ставу да се много чешће сматра екстремним туђе него наше понашање.

Што се тиче појма екстремизма у просторним границама, не можемо се, поново, отети утиску да постоје различити аршини одређења тог феномена. Док је, рецимо, за подручје Балкана батинање жене и деце још увек недо-вољно „жигосана“ појава,⁶ у скандинавским земљама се такви насилници прво воде на психијатријско посматрање, па тек онда у полицију. У Индији још увек постоје јаки рецидиви времена када су жене које „не слушају мужеве“ или, пак, нису у брак унеле адекватан мираз, бивале спаљиване на ломачи.

Премда је у сва три набројана случаја реч о несумњивим елементима насиља у породици, у различитим просторним условима не постоји јасно израђен статус екстремног понашања.

Такође, на екстремизам треба гледати као на појаву у времену, а не само у простору, јер оно што је било екстремно јуче не мора бити на исти начин окарактерисано данас, још мање сутра. Економске кризе, такође, неминовно утичу не бујање екстремистичких размишљања и чињења. Криза и екстремизам скоро непогрешиво иду истим путем, што, само по себи, не значи и да не постоје други окидачи његове појаве, независни од кризе.

У основи ксенофобије, као погодног тла за бујање екстремизма, постоји самоафирмација која се исказује у два вида. Први је негативан однос према „нижима“ (слабијима) од нас, што представља тзв. јачање суперега и подстрек за обрачун са „бољима“ од нас (други вид самоафирмације), а то су они према којима осећамо завист. Баш та негативна самоафирмација, преточена на ниво народа, неминовно води у стање ксенофобије. Политички екстремизам увек садржи бар зрно ксенофобије, али се односи на социјално знатно уже и, за разлику од првенствено стихијне ксенофобије, боље организоване појаве. Екстремизам практично настаје увек у периоду национално- државне изградње уколико је она праћена борбом власти против етничког сепаратизма и регионалне аутаркије.

⁶ Обимно истраживање које је спровела Јована Стојановски, психолог и истраживач програма „Иницијатива младића за спречавање родно заснованог насиља на северозападном Балкану“ обухватило је средњошколце са простора Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине, који су за особине које красе „идеално“ мушкарца навели: физичку снагу, одбрану части, непопустљивост у ставовима, склоност алкохолу, хетеросексуалност, одсуство кукавичлука и сл. Иако декларативно осуђују насиље, 46% испитаника шамарање и батинање супротног пола називају „дисциплинским мерама“, што не сматрају насиљем. Десет процената експлицитно се залаже за батинање жене, уколико она одбија сексуални однос. Од две и по хиљаде анкетираних средњошколаца чак 60% сматра да је насиље над хомосексуалцима оправдано.

Фрагменти истраживања преузети су из текста: *Шамарање девојке не сматрају за насиље* („Политика“ од 24. децембра 2009).

То стање ксенофобије у неким случајевима може бити и делимично објективно условљено. Истраживања која приказују Грке као један од најксенофобичнијих народа на свету, а засигурно у Европи, морала би узети у обзир и чињенице да на свету не постоји ни један народ сродан Грцима, нити језик сродан грчком, што итекако може код Грка изазвати, или појачати, не само осећање етничке посебности, него и изолације. Осим Грка, као изузетно ксенофобичан народ сматрају се, по истим истраживањима, и Мађари.⁷

Битан чинилац екстремизма свакако је и страх и то, најчешће, страх од „Другог“ и непознатог. Баш у томе лежи узрок жестине са којом наступају екстремисти. Екстремизам очито рачуна на људску потребу да будемо заштићени, чак и онда када нисмо угрожени или када то и не заслужујемо. На тај начин он се увећава и расејава као страх осталих који није раван њиховом, а у сваком страху су „велике очи“.⁸

У основи нашег неуважавања других често је страх да можда тиме не ослајемо некога ко није наш и ко је, можда већ сутра, наш непријатељ. Рецимо, када фаворизујемо „нашу“ религију исказујемо страх да не превлада „њихова“, а тиме и да не постанемо као и свака мањина слабији и потенцијално угроженији. Није ли на сваком спортском такмичењу не само дозвољена, већ и пожељна подршка „својима“ и „својима“, а не оном лепом и узбудљивом што тај спорт по себи чини привлачним. Не жалости ли нас или радује када губе „наши“ или „њихови“, а не то што је утакмица добра или лоша. Очигледно је да смо заробљеници примордијалне колективистичке свести много више него што смо тога свесни и да ћемо то још задуго остати.⁹

Свака опасна и изазовна ситуација, било да је у питању појединац или колектив, захтева повећано ангажовање снаге и ума. Ум одређује када се превентивно и правовремено показује снага да би се отклонила опасност. Екстремисте одликује преиначење те формуле спасоносног реаговања и замена комбинацијом снаге и емоција. Недостатак знања да се препозна права опасност надомешћује се нагонским или „искуственим“ препознавањем непријатеља. У свом обраћању масама, екстремистичке вође се не позивају на разум нити покушавају да изазову разумну реакцију.¹⁰ Они имају за циљ да изазову емоције које даље доприносе изазивању социјалне турбуленције за којом вапи сваки екстремизам.

Политички екстремизам је изразито политичка појава. Настаје са политичким намерама и увек егзистира у оквиру политике. Носиоце политичког экс-

⁷ Грчка и Мађарска су према истраживањима најксенофобичније земље у Европској унији са индексом ксенофобичности од преко 0,5, а за њима следи Пољска. Цитирано према: Giancarlo Valotti: „The European Union, Antisemitism, Racism and Xenophobia“, The Israel Journal of Foreign Affairs, Vol. one, 2007, str. 80.

⁸ Симеуновић, Драган: Тероризам, општи део, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 152.

⁹ Исто, стр. 154.

¹⁰ Добар пример је чувена Гебелсова реченица: „Вођа говори срцу“.

тремизма одликује фанатична увереност да је њихова властита политика једино исправна, а да су остале лажне, те да би заступнике другачијих политичких опција требало свим средствима приволети на прихватање једне једине идеолошке истине, или их, у име узвишеног циља (нација, класа, партија), истребити са лица земље.¹¹ Идеолошки екстремизам, упркос његовим макар декларативно узвишеним циљевима („нови човек“... „праведно друштво“), по правилу се испољава у виду нетолерантног и насилног понашања (од дискриминације, преко прогона, све до геноцида). Показало се у прошлости, а посебно драстично у прошлом веку, куда води искључивост и нетрпељивост у политичком животу. Екстремизам започиње сатанизовањем политичког противника, а неретко се завршава његовим истребљењем.¹²

Екстремизам се, као понашање које прелази границу дозвољеног и прихватљивог, или које је на самој његовој граници, у савременом политичком животу испољава у два вида:

– заговарање екстремно обликованих политичких циљева прихватљивим методама (пример је долазак на власт Хајдерових нациста у Аустрији путем парламентарних избора);

– заговарање или покушај реализације социјално прихватљивих, као нормалних политичких циљева, коришћењем драстичних и социјално неприхватљивих метода.¹³

За овај други облик политичког екстремизма дуго се сматрало да заувек припада прошлости. Међутим, појава нових видова екстремизма, међу којима неонацизма и џихадизма, као исламистичког радикализма и клерикалног неофашизма, уверава нас да је потенцијал варијетета десног екстремизма још увек значајан и да показује тенденцију не само да се обнавља у истим срединама, већ и да ниче на новом тлу. Да нема имуних народа на вирус неонацизма потврђује и случај Израела, где је 9. септембра 2007. године ухапшена прва група неонациста у историји Израела. „Млади Јевреји“, како себе називају припадници те организације, као и њихови истомишљеници из других држава и народа, вршили су насиље над страним радницима, хомосексуалцима и над другим уобичајеним метама нациста.¹⁴ Индикативно је и егзистирање различитих огранака неонацистичких организација у бившим комунистичким земљама.

Истраживања су, такође, показала да је десничарски политички екстремизам у виду националсоцијализма повезан с ауторитарним типом личности (потиснута агресивност, обожавање моћи, групни нарцизам, круто ми-

¹¹ *Психологија политичког екстремизма* у: АМФИТЕАТАР, www.grupa.org.rs

¹² Исто.

¹³ У време нацистичке Немачке масовно су убијане ментално и физички оболеле особе, како би се смањило њихов број.

¹⁴ Симеуновић, Драган: Тероризам, општи део, Правни факултет Београд, 2009, стр. 156.

шљење). Нешто касније се испоставило да исту основу имају и остали видови политичког екстремизма, како леви, тако и десни, попут комунизма, фашизма или верског фундаментализма. Њих карактерише, пре свега, посебан начин догматског мишљења, те се може рећи да екстремисти представљају „нетолерантне, агресивне и ауторитарне особе“.¹⁵

Екстремне политичке странке задовољавају човекову потребу за агресивношћу и деструктивношћу. Оне смишљено и плански подстичу агресивност, појачавају је и усмеравају у жељеном правцу, како би се та потреба задовољила на друштвено прихватљив начин. Њихови лидери вешто избегавају да чине насиље, али шире идеје које га подстичу, а затим га осуђују када се догоди,¹⁶ каже проф. Симеуновић и наставља: „Ми смо постали помало ксенофобични. Пре смо били потпуно отворени, а сада смо ушли у чауру. Некад смо обожавали Америку, данас је мрзимо. Код нас су националне мањине извор конфликта, уместо да буду мост сарадње са другим људима. Али, Балкан је једноставно поднебље где екстремизам јако добро успева“.¹⁷

Узроци екстремизма могу да буду: недовршена урбанизација, специфични облици индустријализације и промена етнодемографске структуре друштва (нарочито у условима бурних и нерегулисаних миграционих процеса), наглашена склоност ка традицији и историји, национална и културна маргиналност. Ти историјски фактори екстремизма сведоче о могућности његовог испољавања, практично у било ком друштву, у највећој мери у зонама концентрације процеса недовршене модернизације и културне маргиналности.¹⁸

Могуће је, такође, извести начелну узрочно-последичну паралелу између доследности и екстремизма. Доследност се, у ширем смислу, може поистоветити са непроменљивошћу мишљења, што је у лаичкој јавности често проглашавано највећом врлином. Некада се веровало да је земља плоча, да би се касније испоставило да је кугла. Човек који још увек верује да је земља плоча не може се дичити доследношћу већ тврдоглавошћу и неразборитошћу. Како је ико могао остати одан Стаљину после открића злочина које је починио? Непроменљивост ставова, у том случају, јасно исходује клицом екстремизма и сваке друге искључивости.

Такође, најпростије речено, опште осећање инфериорности појединца води утапању у „свој изабрани колектив“ и служење њему (групни идентитет), који искључује сваку алтернацију њиховим екстремистичким ставовима (груп-

¹⁵ *Психологија политичког екстремизма* у: АМФИТЕАТАР, www.grupa.org.yu/cgi-bin/

¹⁶ Симеуновић, Драган : Излагање на семинару: *Екстремизам и тероризам на тлу бивше Југославије – опасности и могућности сузбијања*, јул 2005. год. у: www.mediacenter.org.yu/code/

¹⁷ Симеуновић, Драган, Излагање на семинару: *Екстремизам и тероризам на тлу бивше Југославије – опасности и могућности сузбијања*. Јул 2005. год. у: www.mediacenter.org.yu/code/

¹⁸ Пајин, Абрамович, Емил: *Социјална природа екстремизма и тероризма*, у: „Република“, Београд, број 304. стр 3.

ни нарцизам). Свако другачије мишљење се не толерише, а критички ставови априори одбацују. У том узрочно-последичном низу, наизглед полако, ушло се у поље где конкуренција није дозвољена – у поље отвореног екстремизма.

Екстремизам се, дакле, не може упоредити са вирусом који је човечанство „однекуд закачило“. То је његова унутрашња болест проузрокована углавном драматичним развојем на социјалном, политичком и културном подручју. Међутим, сами по себи, процеси недовршене модернизације и маргинализације у стању су само да створе идеалне претпоставке настанка екстремизма. Његово претварање у посебну идеологију и политичку праксу увек је дело конкретних људи и група.

Дефинисање савременог екстремизма

На основу свега што је речено у претходном поглављу може се закључити да је врло тешко приступити дефинисању појма екстремизма. Савремена политичка теорија, такође, није дала велики допринос тој проблематици, ограничавајући се, углавном, на коментаре о екстремизму или на опис његових манифестација, циљева и актера. Кореспондирајући са интересовањем јавности и делима научних кругова, аутори, углавном површно али спектакуларно, пласирају „поплаву“ текстова о екстремизму, где вешто избегавају његово стављање у оквире, а још мање се баве дефинисањем.

Истина, главни разлог за тако површан приступ проблему лежи у тешкоћи овога „посла“. По речима Стивена Еткинса (*Stephen Atkins*), „постоји тако мало ствари које је тако тешко дефинисати, као што је тешко дефинисати екстремизам“ и наставља: „Ма колико да је рецимо тешко дефинисати тероризам, то представља ипак лакши задатак од дефинисања екстремизма. Екстремизам тиња иза политичке сцене а може да произведе далеко теже последице од терористичког акта“.¹⁹

Много тога што је екстремно још увек сеже до границе дозвољеног, макар и оне крајње. Многи екстремисти воде, рекло би се, сасвим нормалан живот који се ни по чему не разликује од живота мирољубивих људи. У њихове умове није могуће продрети, нити на било који демократски начин извршити контролу мишљења, па се они налазе у лагодној позицији и из ње делују. Екстремизам је напросто нешто што је више у нашој свести него ли што представља акцију саму за себе. Тек када се створе услови ригидан став прераста у делање, а колики број људи има неки екстремистички став није лако проценити, јер они углавном не желе да се изјасне из страха од последица. Те додатне тешкоће само отежавају јасно дефинисање екстремизма.

¹⁹ Atkins, Stephen, *Encyclopedia of Modern Worldwide Extremists and Extremists Groups*, Greenwood Press, Westport, Connecticut. London, 2004, str.25.

Тако су многи покушаји дефинисања превише уопштени или пренаглашавају једно или два својства екстремизма као појаве. Код неких дефинисања екстремизам је једино и ексклузивно „криминализован“, као у дефиницији Томаса Кофија (*Thomas Coffey*), по којој је „политички екстремиста онај који користи насиље и криминалне активности како би реализовао свој политички циљ“. По Нозику²⁰ екстремизам, сем што гледа на непријатеља као на зло, има за своје основно обележје изазивање стреса и неприхватање компромиса. Постоји и значајан број стереотипних размишљања од којих тек нека могу да се користе за даља истраживања екстремизма. Примера ради, Лакеров²¹ (*Walter Laqueur*) став да људи са ауторитарним карактером обично прилазе екстремној десници не може се сматрати посебно оригиналним, али се његова употребљивост у одређењу екстремизма не може оспорити.²²

Како све наведене дефиниције садрже само одређене фрагменте широког појма какав је несумњиво екстремизам, тек неки њихови сублимисани делови дали би „грађу“ за свеобухватно дефинисање тог феномена.

Најобухватнију и најпрецизнију дефиницију (прим, аут.) даје професор Драган Симеуновић, који каже: „Екстремизам је комплексна друштвена појава заснована на пренаглашеним биолошким потребама самозаштите и ксенофобичној варијанти идентитетног механизма, које служе формирању и оправдању тешко дозвољивих ставова и агресивног понашања којима се, као непријатељска, угрожава нека расна, верска, етничка или друга група. Екстремизам одликују вигилантни формално-заштитни став према сопственој групи који подразумева претерану ревност у изналагању непријатеља и 'право' на нетрпељивост, мржња и агресивност према правом или претпостављеном непријатељу, као и тенденција преузимања вођства у својој групи или скупини ради њеног мобилисања са немером систематског преласка граница друштвено дозвољеног понашања, а све у име очувања вредности, идентитета и перспективе своје групе“.²³

По многим својим манифестацијама и консеквенцама које из њих произилазе, а највише по могућем степену деструктивности и успешности дестабилизовања неке политичке заједнице, екстремизам је у великој мери, мада не и увек, нераскидиво повезан са политиком. У општем оквиру дефинисања политички екстремизам представља мишљење и понашање крајње политичке деснице, левице или (чест пример у савременом свету) неке радикалне верске групе.

²⁰ Роберт Нозик (*Robert Nozick* 1938-2002), амерички професор и политички филозоф. Његов најзначајнији рад „Анархија, држава и утопија“ (1974) сматра се капиталним делом савремене политичке филозофије којим је извршио снажан утицај на теорије и уверења нове деснице.

²¹ Валтер Лакер, амерички историчар јеврејско-немачког порекла у свом капиталном делу „Europe in our Time“, заступља тезу да „попуштање конфликта између држава може да води појачавању конфликта унутар појединих друштава, да се унутар њих развије агресивни национализам различитих врста и деструктивних деловања“.

²² Laqueur, Walter: *Fascism*, New York: Oxford University Press, 1996, стр.6.

²³ Симеуновић, Драган: Тероризам, општи део, Правни факултет Београд, 2009, стр. 158.

Основне разлике између екстремизма и тероризма

Неразликовање екстремизма од тероризма често води појмовној и колоквијалној употребној збрци, што захтева њихово разграничење. Проф. Симеуновић о томе каже: „Многи не разумеју сам појам. Екстремизам иде до крајњих граница прихватљивости. Када се пређе та граница они нису више екстремисти, већ терористи и злочинци“.²⁴ Да би се уочила јасна разлика између тих појмова, поред већ исцрпно изложене дефиниције савременог екстремизма, треба приступити и дефинисању тероризма, те повући јасне паралеле између њих. Наравно, и када је у питању дефиниција тероризма постоји небројено велика лепеза различитих приступа дефинисању тог облика политичког насиља.

Различити експерти се, у много случајева, не слажу у томе шта је тероризам, а ипак се често слажу у томе шта тероризам није. Ипак, чини се да је најобухватнија и најпрецизнија дефиниција тероризма настала у другој половини 80-тих година 20. века и до сада је, без обзира на тада непожељну „преобимност“, веома успешно издржала пробу времена. Она гласи: *Савремени тероризам, као вишедимензионални политички феномен, представља сложени облик организованог, индивидуалног и ређе институционализованог политичког насиља, обележен застрашујућим брахијално-физичким и психолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити „велики циљеви“, на начин потпуно непримерен датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају.*²⁵

Дакле, може се уочити да тероризам представља врло логично изходште екстремистичким идејама, те да је, у начелу, без екстремизма немогућ. С правом се може рећи да су сви терористи уједно и екстремисти, али се мора имати у виду да сви екстремисти нису терористи. Дobar пример представљају скинхедси²⁶ и најновије неонацистичке и неофашистичке групе. Они се, полазно, не могу сматрати терористима. Тежња за оживљавањем нацизма и фашизма или, пак, бандитизам скинхедса јесу појаве у сфери

²⁴ Симеуновић, Драган: *О екстремизму као предворју тероризма*; Вечерње новости, Београд, 15. 07. 2005.

²⁵ Симеуновић, Драган: *Теорија политике*; Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 159.

²⁶ Скинхедси (енгл. Skin head – ћелава глава) представљају бунтовничку омладинску поткултуру, насталу крајем шездесетих година прошлог века у радничким четвртима источног Лондона. Добили су назив по обријаним главама својих припадника. Огранак који је тренутно најекспониранiji су тзв. „наци-скинси“ са изворним пропагирањем мржње према Црнцима, Јеврејима и Ромима (у балканским приликама одликује их гнев и мржња према припадницима народа суседних држава). Велики број наци-скинса су фудбалски хулигани (навијачи фудбалског клуба „Рад“ познати су по знатном броју наци-скинса у својим редовима).

екстремног размишљања и чињења, али то још увек није прерасло у тероризам, све док остаје на вербалном испољавању или насилничким инцидентима као код немалог броја неонациста, а нарочито код скинхедса који немају јасно артикулисане политичке претензије или циљеве. Иако њихово деловање представља друштвено опасну појаву, још увек се не могу квалификовати као терористи. На скали друштвено штетних и опасних појава екстремизам представља само једну од њих.

Потребно је нагласити и да се појам *тероризам* разликује од појма *терор*. Када тежимо терминолошком и појмовном разграничењу тероризма и терора, полазни критеријум њиховог разликовања представља однос извршеног насиља и власти. *Терор* је вршење насумичног насиља ради одржања власти или њеног учвршћивања (одлика тоталитарних система, прим. М. С.), док је тероризам вршење насиља против неке и нечије власти. „Постоји нешто страшније од тероризма, а то је терор“, говори проф. Симеуновић на тему тероризма и терора на подручју Косова и Метохије и наставља: „Албанским сепаратистима који су на власти више није тако потребан тероризам, јер они сада када имају власт могу да врше насиље власти и да врше централно насиље, које је страшније од тероризма. Системи терора као што су били стаљинистички, фашистички или нацистички, однели су десетине милиона живота. Да ли то значи да ће један систем насиља бити замењен другим? Бојим се да ће остати оба облика насиља, и терор и тероризам и да ће се тероризам користити спорадично у нападима група и појединаца како би се изазвао страх“.²⁷ Уколико се *екстремизам* посматра у оквиру те нове класификације, може се уочити да он постоји у основи и *тероризма* и *терора*.

Појам етничког и религијског екстремизма

Сведоци смо дуготрајног процеса у којем религија жели да пружи одговор на трагање за „смилом“ живота. Религије, стога, представљају системе примењених објашњења смисла. Одговори о смислу живота сматрају се дефинитивним и коначним, тако да је онај ко је „нашао“ одговор на питање о смислу убеђен да је одговор важећи и коначан. Чланови верских заједница убеђени су да је њихова вера прави одговор на суштинска питања њиховог живота.

Верник или члан одређене верске заједнице, међутим, по правилу живи окружен неистомишљеницима. У савременим оквирима поимања живота очигледно је да су могућа различита објашњења „смисла“ – верска, идеолошка или нека трећа. Овде се поставља круцијално питање: како ће се верник односити према другачијим виђењима живота. Толерантно или не? Верник је, стога, стал-

²⁷ Симеуновић, Драган: *Примитиван облик коришћења силе*, интервју у: Интернет Сведок бр. 540.

но у опасности да одговор, у чију је ваљаност сигуран и који је за њега дефинитиван, сматра важећим не само за себе, већ и за оне са другачијим убеђењима. То широм отвара врата опасности да религија апсолутизује свој одговор.

Плурализам је једна од највећих опасности за религију. Он подразумева истовремено постојање мноштва објашњења смисла и животних форми, у одређеној области или држави. Плурализам је, међутим, једно од најзначајнијих обележја модерног света и новог времена, па не чуди што је врх оштрице „екстремних верника“ окренут управо против начела модерних демократских уређења.

Будући да су верски екстремисти убеђени да имају боље одговоре на „питања света“ и надмоћнију моралну животну праксу, сматрају да их као такве морају мисионарски, а често и милитантно, саопштити или, чак, наметнути својој секуларној околини. Како је то, у савременом свету, могуће само применом политичких и друштвених инструмената моћи, разумљива је тежња верских групација за утицајем на политику и друштвену елиту.

Тамо где религија и моћ, односно држава, нису одвојени, држава је често у искушењу да религијске захтеве примени на све поданике.

Све до сада наведене опасности од екстремног и фундаменталистичког важе подједнако за све религије, с тим што до испољавања долази на различите начине. Данас су, у великој мери, све екстремне тенденције у религијама изражене кроз протестне покрете. Они протестују против модерног времена и начина живота и томе супротстављају апсолутне верске „истине“. Уверени су да је религија општи лек против свих грехова и недостатака овог света.

Проблему се, свакако, мора прићи тако што ће се објаснити основни принципи верског екстремизма и то највише кроз призму одвајања вере и државе („светог од профаног“). Морају се узети у обзир околности у којима је дошло до бујања оваквих размишљања и испољавања. Такође, неопходно је уважавање различитости у погледу исламског и хришћанског погледа на одвајање вере и државе – *секуларизацију*. За разлику од Европе, у исламском свету није дошло до сличног процеса, или је он био само делимично реализован, па је и јединство вере и државе било знатно израженије испољено. Та чињеница заснива се на специфичном развоју ислама, од почетка као заједнице верника, са свим елементима примитивне државе.

У савременој литератури о екстремизму и тероризму постоји изразита тенденција приписивања исламу негативно ексклузивног статуса једне религије која стимулише и подржава политичко насиље. Такође, и у јавном животу се сусрећемо са проблемом у форми наглашене тенденције везивања насиља, тј. политичког насиља, а тиме и екстремистичког и терористичког деловања, искључиво за ислам, као за једино виолентно утемељену религију.

Развој цивилизација обележен је настајањем, трајањем и посртањем многих и политеистичких и монотеистичких религија. Тек понека се може похвалити умереним односом према политичком насиљу, на пример према

рату. Хришћанство би најрадије заборавило инквизицију као драстичан облик насиља према сопственим верницима, док јудаизам има своје епизоде старозаветних насилних обрачуна са својима и другима.²⁸

Ислам, дакле, није никакав изузетак по томе, али је данас у фокусу истраживања насиља зато што је једина велика религија која је активна у подстицању на насиље (екстремистичка и терористичка чињења). Сејмјуел Хантингтон тачно наводи да су исламске земље узеле учешће у две трећине модерних ратова. Исто тако, исламистички тероризам се види као највећа савремена терористичка опасност по човечанство, а нема тога ко може објективно да тврди да та врста терористичког испољавања данас није његова најактуелнија и најнасилнија форма. У прилог тој констатацији иде и истраживање које је у првој половини новембра 2009. године урадио норвешки огранак међународне организације „Yougov“. У великом и опсежном испитивању јавног мњења сарадници тог института питали су више од 10.000 људи из девет земаља – чега се највише плашите? Случајно одабраним саговорницима је понуђено да рангирају наведене страхове (тероризам, сиромаштво, економска криза, климатске промене, оружје за масовно уништење, грађански и верски ратови и сл.) и сачине своје личне табеле стрепњи, распоређујући их од првог до десетог места. Истраживање је показало да се рангирање по приоритетима важности страхова везаних за економску кризу, сиромаштво и страха од последица климатских промена разликују од државе до државе. Једини аксиоматски став може се извући из чињенице да су на челу листе страхови везани за сукоб ислама и западне цивилизације и терористичких чињења исламистичких екстремиста, без обзира на то да ли говоримо о становницима САД, Велике Британије, Немачке или, пак, о житељима Норвешке, Финске или Данске.²⁹ При свему изнетом не треба заборавити да су и друге религије изнедриле екстремистичке следбенике чије деловање, неретко, исходује терористичким чињењем за шта имамо ваљане примере Сика, Индуса, Јевреја, као и хришћана десничара.³⁰

И у публицистици и у научној литератури распрострањени су покушаји директног повезивања пораста политичког екстремизма са сиромаштвом, неповољним социјалним приликама и ниским културним нивоом неких регионалних, етничких или религијских група. Међутим, ни историјски пример, ни уско специјализована истраживања не потврђују такве претпоставке. Шта више, у затвореним и заосталим друштвима, на пример код Бушмана, на југу афричког континента или Индијанаца Маја у Мексику, који се налазе на ниском нивоу економског и социјалног развоја, нема ничег сличног са по-

²⁸ Симеуновић, Драган: Тероризам, општи део, Правни факултет, Београд, 2009, Библиотека „Српмен“, стр. 196.

²⁹ Радован Павлов „Терор, ислам и сиромаштво“, „Политика“ од 06. 12. 2009.

³⁰ Wilkinson, Paul: „Тероризам против демократије“, Golden marketing, Загреб, 2002.

литичким екстремизмом, а камоли са тероризмом. У исти мах, те појаве су уочљиве у друштвима која су кренула путем трансформација и која се карактеришу необичном симбиозом традиционалних и нових културних обележја, те променом статуса и услова живота.

На персоналном нивоу претпоставке етничког и религиозног екстремизма у форми пораста етничке нетрпељивости и присутног страха од туђег изазване су било којим променама социјалног статуса, уколико представљају раскорак између аспирација личности и могућности њиховог задовољења.³¹ На нивоу етничких и религиозних заједница екстремизам расте у периоду започетих, али недовршених историјских промена и процеса модернизације. Овде долази до пораста ксенофобије,³² расте утицај идеолошког традиционализма који често прераста у фундаментализам, као идеју „чишћења од новотарија и повратка изворима“. Све те тенденције су међусобно чврсто повезане. Тако је већ сам процес консолидације у „примордијалним“³³ заједницама у стању да допринесе порасту ксенофобије пошто се у њеној основи налазе они исти социјално-психолошки механизми противстављања примордијалних заједница по принципу „ми“– „они“. Том противстављању у преломним тренуцима обично се придружује још и негативна оцена странаца („они су гори од нас“, „ми смо жртве њихових интрига“) пошто је потрага за „спољашњим непријатељем“, виновником „наших“ невоља, скоро неизбежна у условима дисконтинуитета који је пратилац историјских промена.³⁴

Најзначајнија претпоставка развоја етничког и религијског екстремизма јесу одређени дисхармонични, тј. недовршени историјски процеси. У њих, несумњиво, спадају системске кризе попут оних које су доживели народи бившег Совјетског Савеза и бивше Југославије, који су били приморани да за кратко време промене политички режим, економски систем и национално – државно устројство.

Безбедносни аспект

Последњу деценију двадесетог и почетак новог века обележили су нови безбедносни токови у савременом свету. Безбедност је из ексклузивно војне и полицијске сфере проширена на низ других области, превасходно економску, енергетску, социјалну и еколошку, укључујући безбедност појединца и друштва у целини.

³¹ Гудков, 1999, стр. 63. у: Емил Абрамович Пајин; *Социјална природа екстремизма и тероризма*, Република, Београд, бр. 304, стр. 5.

³² *ксенофобија* (грч.): мржња према странцима и свему што је страно; страх од странаца, у: И. Клајн и М. Шипка, Велики речник страних речи и израза, Прометеј, Нови Сад, 2008.

³³ *примордијалан* (лат.): првобитан, прапочетни, главни, битни; у: Исто као 38, стр. 721.

³⁴ Сикијевич, 1999, стр. 99. у: Емил Абрамович Пајин; *Социјална природа екстремизма и тероризма*, Република, Београд, бр. 304, стр. 7.

У околностима које су допринеле све већем броју ризика на глобалном нивоу, наглашеном диспаритету економског, културног и сваког другог развоја, сиромаштву и социјалној угрожености становништва, неминован је настанак негативних демографских и психо-социјалних појава. Једна од њих свакако би се могла назвати савременим екстремизмом.

У данашњем времену не постоји наглашена опасност од оружаних сукоба глобалног и регионалног карактера. У ближој будућности агресија на Републику Србију је мало вероватна и могла би да настане као последица наглог и неочекиваног сукобљавања интереса великих центара моћи у свету. Глобалну безбедност и безбедност Европе све више угрожавају нови ризици и претње који су настали као последица негативних утицаја глобализације, националног и верског екстремизма и све израженијег дефицита природних ресурса.³⁵ Национални и верски екстремизам, терористичке активности, организовани криминал, као и природне и индустријске катастрофе, представљају безбедносне ризике и претње са високим интензитетом, како на глобалном, тако и на регионалном нивоу.

Национални и верски екстремизам, који је дубоко укоренен у верским и етничким сукобима у ближој и даљој прошлости, представља важан фактор ризика и значајну претњу безбедности. Спорост у демократизацији економских и политичких процеса, као и недовршена изграђеност државних институција у значајној мери може допринети порасту међуетничких тензија и њиховом потенцијалном прерастању у сукобе. На тај начин се отежава процес брже и успешне демократске транзиције држава у региону.

Екстремистичке претње које тангирају безбедност и у мањој или већој мери одређују координате безбедносне политике Републике Србије бројне су. Перманентном залагању и чињењу екстремиста из редова косовских Албанаца придружиле су се екстремистичке групе на територији Санџака у виду утемељења и ширења вахабитског³⁶ покрета. Такође, ни мало безазлен проблем представља бујање савременог десничарског екстремизма (деловање националистичких, расистичких и неонацистичких група и покрета).

Суочавање са екстремизмом представља велико искушење за државу која у спречавању тог облика политичког насиља има на располагању превентивну и репресивну варијанту. При примени превентивних мера против екстремизма је могуће борити се најпре самим системом државе и друштва, његовом демократичношћу, даљим развојем слобода и права грађана, едукацијом за толеранцију (нарочито везано за млађу популацију). У друштву изражених демократских вредности, са наглашеним јачањем етич-

³⁵ Стратегијски преглед одбране, Београд, 2009.

³⁶ Вахабити (салафити) јесу припадници ортодоксне исламистичке струје која се залаже за најстриктније поштовање шеријатских закона, без обзира на новонастале животне околности припадника исламске вере.

ких и цивилизацијских норми, у друштву интегрисаном у савремене тековине модерног света смањује се могућност опстанка и даљег бујања екстремистичких идеја. У превентивно деловање, дакле, спада расветљавање мотива и узрока екстремизма, како се не би отклањале само последице.

Ипак, у борби против те пошести и њених рецидива у виду терористичких чињења још увек је најприсутније репресивно деловање. Оно је, по правилу, очигледније и једноставније, јер је лакше постићи сагласност о штетности те појаве, него се бавити расветљавањем узрока и објашњења њеног настајања.

Главни стубови на којима почива репресивно деловање јесу, у првом реду, независно правосуђе и такозвана министарства „силе“ (Министарство унутрашњих послова и Министарство одбране). Ангажовање припадника МО и ВС могуће је на основу „3. мисије – Подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности“, а односи се највећим делом на ескалацију екстремистичких идеја у терористичку активност. Отежавајућу околност у борби против екстремистичког насиља представља чињеница да у последњих двадесетак година у Србији, кривична дела из сфере екстремизма готово да и нису санкционисана, а чак и носиоци власти су прибегавали политичком екстремизму. Тек у последњих неколико година почела су суђења за најтеже облике тих кривичних дела. Да би санкционисање наведених (не)дела било потпуно, предуслов је да правосуђе буде независно, а политичко окружење здраво.

Закључак

Екстремизам у сваком друштву углавном представља непожељан вид политичког мишљења и поступања. Сваку врсту екстремизма карактерише агресивност наступа уз које иде мањак или потпуно одсуство толеранције, а врло често га карактерише и деловање у име тзв. „узвишених циљева“. На тај начин екстремисти себе увек доживљавају као једине истинске чуваре свог колективитета, као брану од „велике опасности“ по свој колектив (што се углавном односи на расу, нацију или верску припадност). Екстремисте одликује претерана ефикасност у изналажењу криваца и непријатеља. Екстремистичке групе и покрети сами себи нису циљ нити су довољни. Као главни циљ намеће се подстрекавање неекстремиста на насиље и то путем подизања нивоа њихове агресивности и усмеравања према обележеном „кривцу“.

Као плодно тло екстремистичких идеја и чињења јављају се: недовршена урбанизација, специфични облици индустријализације и промена етнодемографске структуре друштва (нарочито у условима бурних и нерегулисаних миграционих процеса), наглашена склоност ка традицији и историји,

национална и културна маргиналност. Свим тим набројеним факторима у сваком тренутку могуће је придодати заједнички садржилац у виду одсуства термина као што су плурализам и толеранција. Такође, најпростије речено, опште осећање инфериорности и маргиналности води појединца у „изабрани колектив“ којем служи. Тај нови однос је поданички и искључује сваку алтернатију екстремистичким ставовима групе. Свако другачије мишљење се не толерише, а критички ставови априори одбацују.

На екстремизам се, зато, не може гледати као на вирус који је човечанство „однекуд закачило“. То је његова унутрашња болест проузрокована, углавном, драматичним развојем на социјалном, политичком и културном подручју. Симбиоза између већ наведених претпоставки које чине „погодно тло“ и осмишљеног деловања конкретних група и покрета широм отвара врата екстремизму као једном од озбиљнијих безбедносних претњи савременог света.

Препознавање екстремизма, његово одређење и дефинисање, као и свест о опасности са којима нас та савремена „пошаст“ суочава, од највећег је значаја за свако друштво које претендује ка интеграцији у модерне и демократске токове данашњице. Такође, свеобухватно разумевање тог феномена најважнији је услов успостављања стратегије за борбу против тог облика насиља. Поред репресивног деловања, које даје резултате углавном на краћи период, превенција екстремизма (стварање законског оквира у којем ће бити јасно детерминисана екстремистичка залагања и чињења, развијање безбедносне и сваке друге културе грађана, едукација младих за толеранцију и сл.) намеће се као најважнији штит на којем интензивно треба радити, како се не би ушло у „отворено поље“ тероризма, где би национална безбедност била знатно угрожена.

Литература

1. Atkins, Stephen: *Encyclopedia of Modern Worldwibe Extremists Groups*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London 2004.
2. Giancarlo Valori: *The European Union, Antisemitsm, Rasicm and Xenofobia*, The Israel Journal of Forgein, Vol. one, 2007.
3. Laquer, Walter: *Europe in our Time*, New York 2005.
4. Laquer, Walter: *Fascism*, New York: Oxford University Press, 1996.
5. Lewis, Bernar: *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Teror*, NewYork, Modern Library, 2003.
6. Nozick, Robert: *Libertarianism, And Utopia*: www.world.std.com by Jonathan Wolff
7. *Ohford Latin Dictionary*, Ed. by P. G.W. Glare, Oxford, Clarendon Press
8. Пајин, Абрамович, Емил: *Социјална природа екстремизма и тероризма*, Република, Београд, број 304.

9. Павлов, Радован: *Терор, ислам и сиромаштво*, дневни лист „Политика“ 06. 12. 2009.
10. *Психологија политичког екстремизма* у: АМФИТЕАТАР www.grupa.org.rs
11. Симеуновић, Драган: *Тероризам – општи део*, Правни факултет, Београд 2009.
12. Симеуновић, Драган: *Теорија политике*, Наука и друштво, Београд 2002.
13. Симеуновић Драган: Примитиван облик коришћења силе, интервју у: Интернет Сведок бр. 540.
14. Симеуновић, Драган: Излагање на семинару: Екстремизам и тероризам на тлу бивше Југославије – опасности и могућности сузбијања, јул 2005. у: www.mediacenter.org.rs.
15. *Стратегијски преглед одбране*, Београд 2009.
16. Wilkinson, Paul: *Terorizam protiv demokracije*, Golden marketing, Zagreb, 2002.